

Museerne ser på Ribe Amt

Et amt set med kulturhistoriske øjne

Af Peter Dragsbo og Michael Lauenborg

Igennem de seneste år har museer overalt i Danmark prøvet at skabe et nyt og grundigere overblik over de enkelte egenes kulturhistoriske udvikling og de spor, landskaber og miljøer, som denne har skabt. Anledningen har været, at amtskommunerne som et led i regionplanlægningen er blevet pålagt at udarbejde *fredningsplaner*. En fredningsplan skal indeholde en oversigt over geologiske, kulturhistoriske, naturhistoriske, fritidsmæssige m.fl. interesser samt en plan for disse interessers sikring i den samlede regionplanlægning.

Med hensyn til kulturhistorien stod amtskommunerne uden egen sagkundskab, og det var derfor naturligt, at museerne kom ind i billedet. I Ribe amt begyndte samarbejdet mellem amt og museer meget tidligt, idet amtsmuseumsrådet allerede i 1980 henvendte sig til Ribe amt med ønske om en medvirken i den igangsatte fredningsplanlægning. Dette skete efter at amtsmuseumsrådet i 1979 havde ladet udarbejde dels en liste over bevaringsværdige landsbyer, dels en forsøgsvis oversigt over de kulturhistoriske landskaber i amtet, udarbejdet af museumsinspektør Peter Dragsbo, Esbjerg Museum. – I 1981 blev der så etableret et formelt samarbejde mellem museerne og amtets fredningsafdeling, hvorefter museerne tilbød at lave grundige beskrivelser af de kulturhistoriske bevaringsinteresser i hele amtet.

I 1985 publiceredes resultatet i form af tre hæfter om »De kulturhistoriske Bevaringsinteresser«, hhv. historisk

tid (I), arkæologien (II) og de enkelte egnsbeskrivelser (III).

Historisk tid

De interesser, der var knyttet til fænomener fra historisk tid, dvs. fra middelalderen til i dag, blev beskrevet i egnsbeskrivelser. Disse blev udført af museumsinspektørerne Per Kristian Madsen (Ribe-området), Peter Dragsbo (Esbjerg-området) og Søren Manøe Hansen (Varde-Ølgod-området), mens arbejdet i amtets østlige dele, der dengang var uden professionelle museumsfolk, blev udført af en til formålet ansat etnolog, Inger Tolstrup (nu Odder Museum).

Arbejdsmetoderne varierede noget, blandt andet på grund af fagfolkernes forskellige grad af lokalkendskab, men det lykkedes at gennemføre en tætmasket berejsning af hele amtet, hvor museernes eksisterende viden og nye opdagelser suppleredes med den trykte lokallitteratur og kontakt med arkiver og lokalhistorikere. Resultatet blev en række egnsbeskrivelser på en 15-20 sider, hvori det typiske og karakteristiske for hvert område blev gennemgået, samtidig med at objekter og helheder af særlig bevaringsinteresse blev beskrevet særskilt og indtegnet på kort, som fulgte med beskrivelserne. Som afslutning på egnsbeskrivelserne blev der endelig peget på særlige problemer med f.eks. kulturhistoriske miljøers levedygtighed, kulturlandskabets fremtidige brug o. lign.

I 1984 opfordrede amtet derefter museerne til at skrive egentlige oversigter over de kulturhistoriske interesser i hele amtet, og for historisk tids vedkommende blev denne skrevet af Peter Dragsbo, Esbjerg Museum, og trykt i 1985.

Ribe amt har altså på dette nye arbejdsfelt for museerne været lidt af et pionerområde. For det første blev nogle af principperne for de danske museers arbejdsmetoder afprøvet i Ribe amt. Beskrivelsen af et amts samlede kulturhistorie og bevaringsinteresser var nemlig ikke noget, som museerne havde prøvet særligt meget før. Og

dette gjaldt især de sidste 100-200 års kulturhistorie. Her indebærer arbejdet for eksempel det problem, at mængden af overleverede små og store ting, i by og på land, er så stor, at der er fare for, at man »ikke kan se skoven for bare træer«. En fare for, at man giver sig til at foretage omfattende registreringer af enkelte ting: gårde, møller, broer, stendiger, forsamlingshuse osv. – og tror, at prikkerne på kortet tilsammen giver overblikket. Alle disse ting og mange flere er det naturligvis nyttigt at få kortlagt, men kun på baggrund af et grundigt kendskab til en egnns hele udvikling – til de væsentlige sammenhænge, samspillet mellem landskab og bebyggelse – kan man foretage en kvalificeret udpegning af, hvad der er karakteristisk, typisk eller sjældent i den pågældende egn – og dermed udpege, hvad der er bevaringsværdigt.

Også i amtets fredningsafdeling blev der gjort et pionerarbejde, idet daværende arkitekt i amtet, Erik Abitz, udviklede et system for kortlægning af interesser i det åbne land, som senere er blevet normgivende for bl.a. Fredningsstyrelsens vejledninger i fredningsplanlægning. Dette system byggede på en opdeling af landskabet i små områder, inden for hvilke en bestemt interesse – natur, kultur, fritid, geologi osv. – havde særlig vægt. Denne opdeling i småområder er da også blevet brugt i museernes kort over amtets kulturhistoriske bevaringsområder, som tryktes sammen med de tre hæfter om de kulturhistoriske interesser.

Der er ikke her plads til nærmere at redegøre for det samlede resultat – alene listen over lokalområder med forskellige grader af bevaringsinteresser rummer lidt over 200 »numre«. Der er peget på en lang række bebyggelseshelheder, såsom randbebyggelser ved marsk og ådale, landsbyer med velbevaret struktur, tidligere herregårdslandskaber, karakteristiske hedekoloniseringer m.v. Endvidere er der peget på områder med særlig historisk eller erhvervskulturel karakter, såsom Askov-Skibelundområdet, klitegnen mellem Blåvand og Nymindegab, Fanø og Mandø. Så er der forskellige bevaringsværdige

bymiljøer: Ribe, Esbjerg, Varde og en række af stationsbyerne – og endelig er der peget på en lang række kulturhistoriske værdifulde enkeltanlæg og -bygninger. Her kan f.eks. nævnes så forskellige ting som den gamle grænsestation i Hvidding, Karlsgårdeværket, Statens Arbejdslejr i Sdr. Omme, »Københavnplantagerne« på heden, margarinefabrikken »Alfa« i Vejen, Grindsted Apotek, Gørding Forsamlingshus, Oksbøl Missionshus, osv., osv.

Men hele tiden har det været rettesnoren for arbejdet at se på helheden før enkeltelementer – at se de enkelte kulturspor som led i hele Sydvestjyllands historiske bebyggelser og landskaber. Samtidig har museerne, som før nævnt, peget på nogle af de fremtidsproblemer, som ligger for bevaringen af nogle kulturlandskaber og miljøer. Nævnes kan for eksempel den grønne, græsklædte mark, hvis fremtid jo er sikret i den uinddige Varde ådal, men som i de inddigede marskområder står over for eller har gennemgået jordfordeling og opløjning til kornavl. Her foreligger en sammenfaldende interesse hos planlæggere og kulturhistorikere i at få rede på marsklandbrugets fremtidsmuligheder, mulighederne for at bevare gårdene i deres karakteristiske placering mellem marsk og geest – og måske et eventuelt behov for støtte til fortsat kvægbrug? Andre problemer tegner sig i bevaringen/genskabelsen af traditionel drift af heder og å-enge (områder, som under betegnelsen »marginaljorder« er blevet meget aktuelle i planlægningen af det åbne land), i småbyernes overlevelseschancer, i genbrugen af bevaringsværdige industri-, stations- og andre fællesbygninger og i opretholdelsen af amtets få, men truede herregårdsbygninger. Ved udvælgelsen af det særligt bevaringsværdige har vi museumsfolk skullet tage hensyn til mange ting: Var f.eks. huset, bebyggelsen eller landskabet velbevaret, forandret, et sted for en historisk begivenhed, karakteristisk, typisk, sjældent, af arkitektonisk værdi, en ramme for et stykke godt liv eller et bevaringsværdigt erhverv, gammelt eller nyt? For museerne, hvis hovedopgave ikke mindst er at formidle kulturhistorien til så mange som muligt, måtte

desuden fortællerværdien være noget meget centralt. Vi ville så at sige se på amtet som en »åben udstilling«, hvor vi skulle se efter det, der fortalte om både store historiske begivenheder og om almindelige menneskers liv gennem århundreder.

Som et eksempel på en helhed, som rummer en stor og kulturhistorisk fortællerværdi – ja, som i over 100 år har været af stor betydning for både lokal og national folkelig og historisk identitet – kan nævnes Kongeådalene ved Skibelund. Udsigtspunktet ved Skibelund blev hurtigt efter krigen i 1864 det sted, hvor man især samledes for at se over på og mindes »det tabte land«. Står man i dag på dette sted, ser man først mod nord Askov, hvortil Schrøder i 1865 måtte overflytte sin højskolevirksomhed fra

Blandt de mange nationale og folkelige elementer i Askov-Skibelund-området er Kloppenborgs »Frihed« ved Kongeåden fra 1870 et af de mest bemærkelsesværdige. Esbjerg Museum fot. 1979.

Rødding. Rundt om i krattet står mindestenene for tidens folkelige og nationale skikkelser. Nede ved Kongeåen gemmer sig mellem træerne det lille hus »Frihed«, som storbonden Kløppenborg i Københoved byggede sig på den danske side af åen. Neden for krattet ses også efterskolen, startet for undervisning af sønderjyske unge. Ude i horisonten mod syd fornemmes endnu tydeligt i de få gårde og huse følgerne af affolkningen i den tyske tid. Og længst ovre i Skodborg ligger de tyske posthus-, skole- og gendarmbygninger, bevarede som symboler på deres tid.

Som et andet eksempel på en god fortælling kan nævnes den vestjyske stationsby, som med stationen, hotellet med hjørnetårnet, købmandsgården, de små huse med værksteder og butikker, missionshuset, filialkirken, rødstensvillæerne fra 1920'erne osv. fortæller klart og præcist om, hvad der skete i landdistrikterne mellem 1870 og 1930 – andelsbevægelse, systemskifte, ændrede transportformer,

De folkelige bevægelses bygninger er, sammen med andelsmejerier og mindestene, blevet registreret af Historisk Samfund for Ribe Amt. Her Grimstrup missionshus fra 1930, bygget efter »Bedre Byggeskik«s fortegnning (KFUM i Søby 1922). Esbjerg Museum fot. 1979.

decentralisering, centralisering og industrialisering etc. Og Ribe Amt har jo nogle virkelig fine stationsbymiljøer: stationskvarteret i Gørding med den store købmandsgård, Bramming med den fine villagade Fengers Allé fra årene omkring 1. verdenskrig, Glejbjerg – stationsbyen fra 1916 med sin så fint bevarede forløber Åstrup gade, Tistrup, Ølgod, Henne...

Eller der er fortællingen om de små vestjyske herregårdes opkomst og fald, således som det f.eks. ses i landskabet ved Sneum Kirke: den enligtliggende kirke – sidste rest af den i 1600-årene nedlagte landsby, resterne af Sneumgård, og rundt om de gårde, der opstod på herregårdsmarkerne efter 1770-1800. Ja, på herregårdene Krogsgaards og Visselbjergs marker opstod der i slutningen af 1700-årene hele nye byer, »Hovmarken« og Vibeke. – Sådanne kunne man blive ved. Som det fremgår, knytter bevaringsværdierne sig ofte ikke til enkelte isolerede elementer, men til hele strukturer – sammenhænge, der fortsat rummer og er afhængige af deres levende funktion: høj- og efterskole, småbyens funktioner, landbrugslandskabet.

Arkæologien

Umiddelbart kan man spørge, om det er nødvendigt at medtage fortidsminderne i beskrivelsen af de bevaringsværdige kulturhistoriske værdier i fredningsplanlægningen. Fortidsminderne, som i forvejen er beskyttet gennem lovgivningen, således at nogle fortidsminder er egentlig fredede og omgivet af en beskyttelseszone, mens ikke synlige fortidsminder, der findes under anlægsarbejde, skal anmeldes og arbejdet standses. På denne måde er fortidsminderne selvfølgelig bedre beskyttet end en række kulturhistorisk værdifulde minder fra nyere tid, og derfor har fredningsplanen på det sidste område langt større værdi.

Men fortidsminderne er ikke så beskyttede, som man umiddelbart kan forvente. Dels er museerne først nu ved at udbygge samarbejdet med de myndigheder, der varetager

Højene er den synlige del af forhistorien, men under plovfurterne ligger den anden – og største del. Høj ved Maltbæk. Ribe amt fot.

ger hovedparten af anlægsarbejder i Danmark, nemlig stat, amter og kommuner. Først efter den ny museumslov, der trådte i kraft i 1984, og efter at landet er inddelt i arkæologiske ansvarsområder således, at et arkæologisk museum har et defineret område, i hvilket det kan samarbejde med de lokale myndigheder, er vi så småt begyndt at kunne tale om en samarbejdsform, hvor vi med tiden kan nå at undersøge fortidsminder, der berøres af anlægsarbejderne. Lokalplanerne fra de enkelte kommuner bliver tilsendt et arkæologisk museum, som foretager kontrol og rekognosceringer for at kunne bedømme, om fortidsminder bliver berørt af et anlægsarbejde. Et sådant samarbejde er under etablering, men virker endnu ikke perfekt, hvorved en lang række fortidsminder stadig bliver tilintetgjort, uden at arkæologerne har fået mulighed for at undersøge dem og drage de konklusioner, der er små brikker i det

store puslespil, der hedder at give et rimeligt billede af danmarkshistorien fra de perioder, hvorfra vi ikke har skriftlige kilder. Et puslespil, som vel aldrig bliver færdigt, idet der til stadighed kommer nye brikker til spillet, ligesom andre må skiftes ud.

Det er stadig, og selvfølgelig med rette, tilladt at dyrke marken, selv om der ligger fortidsminder under mulden. Det er stadig tilladt at pløje agrene og grubbe dem. Det er stadig tilladt at anvende større maskiner og traktorer, der kan trække større plove, som kan gå dybere. Det hele vel med rette. Danmark er stadig et landbrugsland, men de her nævnte faktorer gør, at fortidsminderne, der ligger under den danske muld, så at sige slides op. Vi kan rent fysisk måle, at de tusinder af gravhøje, der findes i Danmark, til stadighed bliver mindre, og mange er i dag så flade, at kun fagarkæologer er i stand til at sige, hvor de ligger. Vi kan dokumentere, at sporene efter de landsbyer og bopladser, der er et væsentligt bidrag til bosættelseshistorien, til stadighed udpløjes og forsvinder. Gravpladser, som kan fortælle en god del socialhistorie, bliver pløjet i stykker, og vores viden bliver mindre.

Men kan arkæologerne da ikke få nok? Har man ikke foretaget systematiske udgravninger i størstedelen af dette århundrede og dermed opnået en forholdsvis markant viden og et utroligt stort genstandsmateriale fra oldtiden, som vi nu kan bruge til at arbejde videre på og med?

Ja og nej. Ganske vist ligger der på de danske museer et meget stort materiale, som ganske givet kan bruges til at give ny viden, hvis og når der afsættes midler og tid til ny bearbejdning. Men omvendt bliver de arkæologiske udgravningsmetoder til stadighed bedre, hvorved det er muligt at trække flere oplysninger ud af de fund, som ikke bare kan hjemtages til museet. Her tænkes på jordlag og store udstrakte udgravningsfelter, der skal tolkes på stedet. Men også de naturvidenskabelige fag udvikles hurtigt i disse år. Det er blevet lettere at få foretaget dateringer, der hviler på naturvidenskabelige principper, ligesom botanikerne, zoologerne og geologerne er faggrupper, der

Frilagt boplads fra ældre romersk jernalder (omkr. år 0) ved Myrtue N for Esbjerg. Esbjerg Museum fot. 1976.

ofte samarbejdes med i marken, og som kan give vigtige bidrag til helhedsopfattelsen af nye fund. Derfor er det vigtigt fortsat at grave og indhente ny viden. Men der er også perioder, hvorfra vi har et spinkelt materiale, og som nye arkæologiske udgravninger kan kaste nyt lys over. Et eksempel er, at vi for få år siden kun kendte uendeligt lidt til vikingetidens landsbyer og derfor troede, de lå under de nuværende. Men en fornyet arkæologisk aktivitet har i de senere år afdækket et ovenikøbet stort antal landsbyer fra denne tid, som har medvirket til, at danmarkshistorien på dette punkt har måttet omskrives.

Hvad har alt dette med fredningsplanen at gøre? Vi kan alligevel ikke sikre undergrunden til glæde for historien og arkæologerne. Nej, men vi kan påpege nogle problemer og give nogle retningslinier for, hvilke områder, der i fremtiden vil være af den største betydning for arkæolo-

gien. Vi kan opremse nogle landskabelige værdier, det er værd at bevare, også for eftertiden, idet de giver et ganske godt billede af, hvordan også fortidige samfund har udnyttet landskabet. Også landskaber i Ribe amt er enestående for hele landet. Eksempelvis marsken, hvor dyrkningen af geesten og græsningen på forlandet tilsyneladende er en form, hvorunder der har været drevet landbrug siden århundrederne før Kristi fødsel. Det er afgjort værd at bevare, og det må forhindres, at der i fremtiden vil blive dyrket korn i forlandet, sådan som vi desværre har set det mange steder.

Ådalene har altid været interessante bosættelsesområder. Lige fra den ældste stenalder og op gennem historien har det været attraktivt at bo her. Systematiske undersøgelser af ådalene mangler stadig, og vi må påpege, at man i fremtidige planlægninger skåner netop disse områder.

Vi kan påpege, at større samlinger af fredede fortidsminder, eksempelvis gravhøjene, bør frilægges således, at

I ådalene mødes både de naturhistoriske, geologiske, rekreative og kulturhistoriske interesser fra oldtid og nyere tid. Kort sagt: klasse 1 på fredningskortet. Holsted Å ved Gørdinglund. Fot. Esbjerg Museum 1981.

de kan ses og være medvirkende til at fortælle et stykke danmarkshistorie. Vi kan påpege, at den stigende tendens til at grave tørv i moserne kan være uheldig, da moserne giver særligt optimale bevaringsforhold for oldsager, som dermed ødelægges. Som helhed kan vi påpege, at det ikke er uvæsentligt, at der også tænkes på fortidsminderne, når der foretages fysisk planlægning af landskaberne.

Efter de kulturhistoriske oversigter – hvad så?

En god oversigt over et amts kulturhistoriske interesser opfylder flere formål.

For det første giver det planlæggere og politikere i både amt og kommuner et værdifuldt redskab til en større hensyntagen til kulturhistorien i den daglige planlægning af vore fælles omgivelser.

For det andet peger oversigten over Ribe amt bl.a. på, hvor der bør sættes ind med fredning og bevaring, f.eks. i form af bevarende lokalplaner, restaurering, landskabspleje osv.

For det tredje har museerne med et sådant samlet overblik over kulturhistorien i amtet fået en ny mulighed for bedre at planlægge deres eget undersøgelsesarbejde. Vi kan nu, så at sige, se ud over amtet og sige: Det er her, vi har brug for at vide mere – f.eks. i Vadehavsområdet, i hedeopdykningsområderne, i »Københavnplantagerne«, i stationsbyerne og landsbyerne osv.

For det fjerde har arbejdet med byer og landskaber uden for museernes fire vægge medvirket til, at museerne har fået en større bevidsthed om, at de har et lige så stort ansvar for kulturhistorien ude på land og i by som for deres egne samlinger. Derfor må museerne også slås for værdierne i vore daglige omgivelser, engagere sig i bevaring og råbe vagt i gevær, når noget bevaringsværdigt trues af økonomiske eller politiske interesser.

Men i sidste instans står og falder dog alle bevaringsværdier med, at der i befolkningen er viden og forståelse. Når historien om en stationsby fortælles godt nok, kommer også forståelsen for, hvorfor huset henne på hjørnet

med det lille tårn bør bevares. Når museerne tit nok har fortalt om den værdifulde vestjyske byggeskik fra 1800-årene, er der til sidst en gårdejer, som tænker sig om en ekstra gang, før vinduerne udskiftes med plastic-helrunder eller stråtaget med et stift pladetag.

Men hele Ribe amt med alle dets »herligheder« – det er jo ikke en helt lille formidlingsopgave. Hvordan skal den løses? En ting, som museerne har gode forudsætninger for, er jo at lave udstillinger. Og der er ingen tvivl om, at museerne i samarbejde med amtets fredningsafdeling kommer til at lave en række mindre udstillinger om bevaringsværdier i amtet, småudstillinger, som bør komme ud til haller, forsamlingshuse, skoler o. lign.

Endvidere er museerne i de senere år begyndt at tage fat på formidling af landskaber gennem vandringer og ture. F.eks. har Fiskeri- og Søfartsmuseet i mange år haft vellykkede ture i marsken og Vadehavet, ture som har hjulpet med til at skabe forståelse for Vadehavets store værdier. I de kommende år vil der helt sikkert blive arrangeret flere og flere kulturhistoriske vandringer i by og på land, pr. gåben, på cykel, i bus eller endda tog?

Ny forståelse for et miljø eller et landskab kan museerne ikke mindst skabe ved at gå ud i »marken«, gennemføre en undersøgelse og formidle resultatet i skrift og tale. Ingen havde interesseret sig for Esbjergegnens gårde, før Esbjerg Museums gamle formand, Niels Thomsen, i 1960'erne begyndte at holde lysbilledforedrag om dem, skrive osv. – et arbejde, der i 1985 blev videreført med en bog om landbobygninger i Esbjerg kommune. Og ingen havde syntes, at Bramming var noget at skrive hjem om, før museumsfolk i 1981 gravede i byens historie og bagefter fortalte, at Bramming var en usædvanlig interessant stationsby.

Ja, i den henseende er Ribe amt måske i særlig grad en udfordring. Vi har ikke her så meget af alt det bindingsværk, alle de gamle herregårde og alle de ærværdige købstæder, der – som Ribe – af alle anerkendes som bevaringsværdige. Nej, vi har Esbjerg med de lige gader, alle

de små stationsbyer med skifertækkede rødstenshuse, det flade land med granhegn og solide gårde fra 20'erne og 30'erne, sommerhuse, fabrikker, forstadskvarterer – kort sagt alt det, som næppe endnu er mere end 100 år gammelt, og som først langsomt bliver opdaget, som bevaringsværdigt. At det kan lykkes, synes vi bl.a. Esbjerg er et godt eksempel på. I dag er den alment erkendt som en historisk by, og dog er det ikke længere siden end 1974, man grinede ad Vestkysten's overskrift: »Esbjerg – et nyt Ribe?«

Peter Dragsbo, Esbjerg Museum, 6700 Esbjerg. Født 1948, museumsinspektør. Har skrevet i div. tidsskrifter om stationsbyerne, boligkultur, arkitekturhistorie og industrihistorie, og har bl.a. udgivet: Historiske huse i Aabenraa og Landbobygninger i Esbjerg.

Michael Lauenborg, Esbjerg Museum, 6700 Esbjerg. Født 1950, museumsinspektør. Har skrevet artikler om arkæologi og museumsvirksomhed i diverse tidsskrifter.